

Mellem Elbagade og Kreml

En spionhistorie fra 1930'ernes København

I 1935 afdækkede dansk politi et større kommunistisk agentnetværk i København med forgreninger langt ud over Danmarks grænser. Anholdelserne og efterforskningen foregik i det skjulte, og den efterfølgende retssag blev ført for lukkede døre. Men allerede datidens presse så sig i stand til at bringe en række mere eller mindre træfsikre forlyden-der om arresterternes aktiviteter. I den senere udkomne historiske litteratur har fortæl-lingen om sagen cirkuleret i flere forskellige versioner, som i lighed med pressedækningen ofte var baseret på et temmelig løst, ufuldstændigt eller direkte fejlagtigt grundlag. Der har derfor længe været behov for at få foretaget en mere samlet og tilbunds-gående undersøgelse af hele affæren. En sådan undersøgelse har nu set dagens lys i form af en længere artikel af Niels Erik Rosenfeldt og Julie Birkedal Riisbro i Det Kongelige Biblioteks årbog Fund og Forskning 2016. Her trækkes der dels på hidtil uudnyttede originalkilder fra Danmark, Tyskland og Storbritannien, dels på de seneste årtiers videnskabelige forskning i Danmark og udlandet. Nedenfor præsenterer de to forfattere essensen af spionhistorien, som den tegner sig i dag.¹

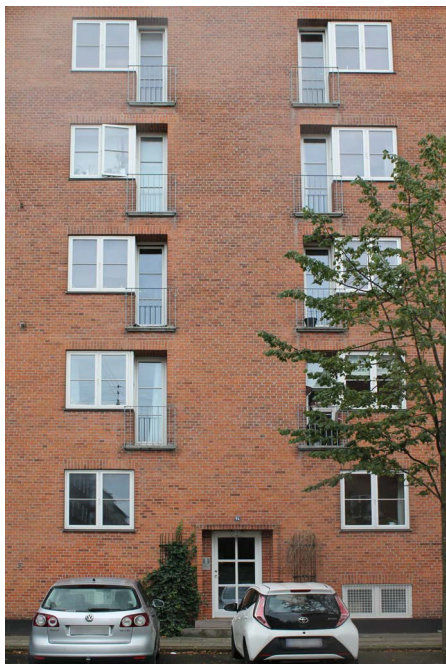
*af fhv. universitetslektor, dr.phil. Niels Erik Rosenfeldt
og cand.mag. Julie Birkedal Riisbro*

Det hele begyndte i Elbagade 14, 3. sal, på Amager. Her havde den fremtrædende amerikanske kommunist, fagforeningsmand og efterret-ningsagent George Mink siden maj 1934 haft en mindre lejlighed, der fungerede som base for hans konspirative arbejde for Sovjetunionen og Den Kommunisti-ske Internationale, Komintern. Tidligt om formiddagen den 15. februar 1935 ankom en ung dansk kvinde ved navn Olga Larsen til lejligheden for at aflevere vasketøj. Knap var hun kommet indenfor, før George Mink, kun iført badekåbe, kastede sig over hende i noget, der lignede et voldtægtsforsøg og i hvert fald havde karakter af grov blufærdighedskrænkelse. Frk. Olga slap dog med skrækken og samlede sig et par dage senere sammen

til at anmelde overfaldet til politiet, som hurtigt rykkede ud og arresterede Mink. Af uklare årsager fandt politifolkene anledning til at ransage lejligheden. Det skete i to omgange, og i begge tilfælde gjorde man adskillige bemærkelsesværdige fund. Mink lå blandt andet inde med informationer om tyske militæranlæg, orlogsværfter og krigsskibe, flere søkort over de danske farvande, to bind af *Lloyd's Register of Shipping*, adresseoplysninger på personer, der havde hjemme i Leningrad og Moskva, et antal tilsyneladende falske pas og en samling breve, der umiddelbart så ud til at være affattet i en særlig kode.²

En kæde af arrestationer

Under både første og anden ransagning dukkede flere andre udlændinge op på

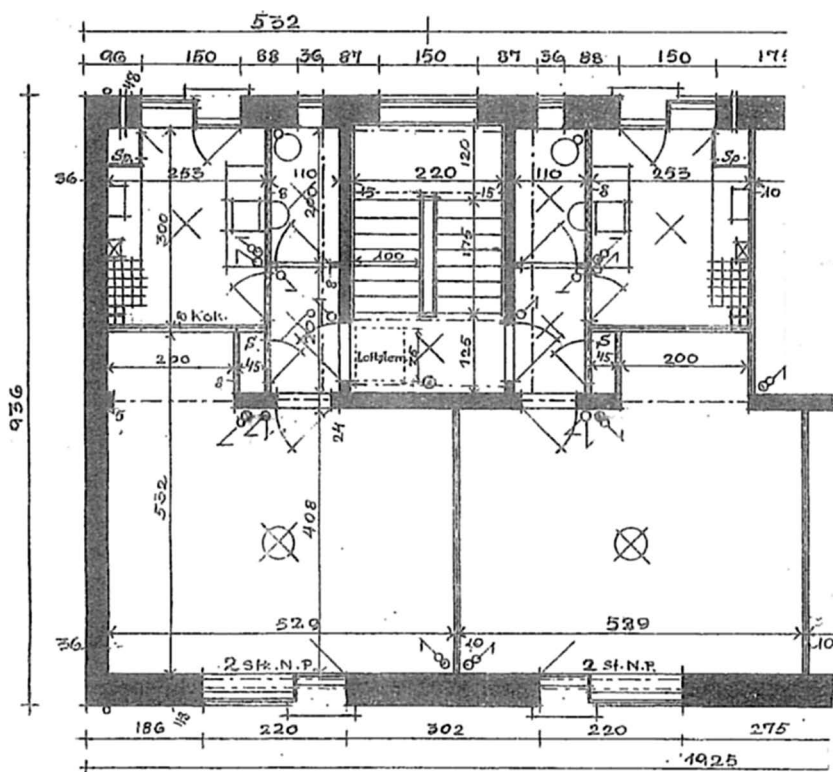
*Elbagade 14, den centrale spionbase.
(Foto: Nanna Rosenfeldt)*

Minks bopæl i Elbagade helt uvidende om, at der var ugle i mosen. Også disse personer blev anholdt. En af dem bar navnet Nicholas Sherman og var amerikansk statsborger. I hvert fald i henhold til det pas, han fremviste. Ved den derpå følgende ransagning af hans københavnske tilholdssted – et værelse på Hotel Nordland på Vesterbrogade – fandt politiet yderligere en stribe vidnesbyrd, herunder flere søkort og landkort, der kun kunne styrke mistanken om, at den danske hovedstad var udgangspunkt for hemmelig efterretningsvirksomhed af en eller anden art. Under den videre efterforskning erfarede man desuden – især takket være hjælp fra britiske og canadiske myndigheder – at Nicholas Sherman

slet ikke hed Sherman, at han heller ikke var amerikaner, men sovjetborger, at han sågar mentes at være general af reserven i Den Røde Hær, at han på et tidspunkt havde opereret under dæknavnet “Sorkin,” og at hans rigtige navn var Aleksandr Petrovitj Ulanovskij. Med støtte i senere tiders forskning kan det fastslås én gang for alle, at det virkelig var en sværvægter, man havde fået i kikkerten her; Sherman/Ulanovskij fungerede i 1935 som den sovjetiske militære efterretningstjenestes “illegale resident” i København.

Blandt de arresterede var også den amerikanske kommunist, advokat og – som det siden er blevet klart – specialist i pasforfalskning Leon Josephson, der dengang logerede på Hotel Kong Frederik. Politiet slog yderligere ned på fem personer, der ifølge deres pas bar mere eller mindre tyskklingende navne. En af dem – Hans Grünfeld – havde opsøgt George Mink i Elbagade sammen med Sherman/Ulanovskij og boede som denne på Hotel Nordland. De øvrige – Karl Hammermann, Adolph Rabinowitz og ægteparret Sybil og David Rosenthal – holdt til på henholdsvis Grand Hotel, Turisthotellet og Hotel Hafnia. Mange af udlændingene viste sig at medbringe store kontante pengebeløb.

Dertil kom en mindre gruppe danske kommunister eller sympatisører, som så ud til at have assisteret de udenlandske agenter, f.eks. ved at fungere som sømandskurerer eller “levende postkasser” for den konspirative korrespondance mellem agenterne i Danmark og diverse kommunistiske baser i udlandet. Centralt her stod ikke mindst matrosen William Larsen og søfyrbøderen Harry Rasmussen og dennes kone Ingeborg. Alt i alt arresterede politiet sytten personer i

Plantegning over de to ét-værelses lejligheder på hver etage i Elbagade 14. Det var fra en af lejlighederne på 3. sal, at George Mink opererede.

kølvandet på Olga Larsens anmeldelse af Minks overgreb. Samtidig fik Post- og Telegrafvæsenet påbud om at tilbageholde breve, andre forsendelser og telegrammer, der var stilet til eller bestemt for arrestanterne, og om at udlevere det indsamlede materiale til retten.

Alle udlændingene insisterede i begyndelsen på, at de blot var forretningsfolk, og at de overhovedet ikke kendte hinanden. Siden kom de i tanker om, at de godt nok havde mødtes tidligere, men kun rent tilfældigt på gaden, i en sporgovgn eller på danserrestauranten Wivex. George Mink fandt det også svært at

huske noget om overfaldet på den unge pige i Elbagade, men havde dog – som det hedder i retsakterne – “en følelse af, at han ikke havde opført sig helt pænt” over for frk. Larsen. Hverken Mink eller de øvrige udlændinge ville på nogen måde erkende, at de var involveret i efterretningsvirksomhed.³

Offentlighedens billede

Selv om de danske myndigheder gennem en fortrolig orientering af pressen søgte at forhindre, at sagen blev omtalt i spalterne til skade for den videre efterforskning, var en række dagblade snart ude med de

George Mink. (National Archives)

første historier. Og i løbet af de kommende uger og måneder kom der flere og flere rygter i omløb, både i danske og udenlandske medier. Nogle journalister ville vide, at de anholdte havde boet på byens bedste hoteller og “medbragt en omfattende og meget elegant bagage,” ja, at en af arrestanterne sågar var i besiddelse af “intet mindre end 50 fine manchetskjorter.” Andre mente, at overgrebet på den danske kvinde var sket i mere beskedne omgivelser – et pensionat på Vesterbro. Atter andre havde erfaret, at kvinden var stuepige på Hotel Nordland, og at overfaldsmanden logerede på samme hotel og havde begået sin ugerning dér. Ingen avis havde snuset sig frem til adressen i Elbagade.

Som et udtryk for den fejlbehæftede måde, spionsagen jævnlige er blevet beskrevet på sidenhen, genfindes de åbenlyse misforståelser om Hotel Nordland og/eller hotelstuepigen i adskillige historiske

fremstillinger – herunder også nogle, der er udkommet inden for de senere år. Flere steder hævdes det lige så fejlagtigt, at overfaldet på den danske kvinde først fandt sted en dag eller nat i maj 1935. Med andre ord: at hele sagen ikke begyndte at rulle før langt hen på foråret.

Men historierne om luksushoteller, manchetskjorter, Vesterbro-ballade og deslige var naturligvis kun detaljer i det store billede. Samtidens presse rettede også blikket mod langt mere overordnede og tungtvejende ting. Budskabet kunne f.eks. være, at dansk politi havde haft held til at afsløre en omfattende spionagevirksomhed. Eller at en “kommunistisk terrorbande” havde været på spil. Eller at de anholdte havde været i færd med at forberede et regulært komplot mod ledende skikkelser i et andet land og endogsatsede på at iværksætte en politisk revolte i dette land. Eller at gruppens virksomhed var rettet direkte mod Nazityskland, og at målet ligefrem havde været at forøve et attentat på Hitler.⁴

Dommene

I lyset af den slags rygter lignede byrettens afgørelse, der faldt 15. juni, et gevaldigt antiklimaks. Ikke alene var broderparten af de anholdte allerede blevet sat på fri fod inden da uden nogen form for straf; selv hovedmændene fik kun yderst milde domme, George Mink således 40 dages fængsel for blufærdighedskrænkelser og Sherman/Ulanovskij 80 dage for at have rejst på eller været i besiddelse af falske pas. Det var det hele. Ingen af de anholdte blev dømt for ulovlig efterretningsvirksomhed.

På omslaget til byretsdommen er der et formanende dommernote om, at rettens afgørelse og hele sagen skulle

Hotel Nordland på Vesterbrogade 22. Her logerede i februar 1935 Aleksandr Ulanovskij alias Nicholas Sherman, "illegal resident" for den sovjetiske militære efterretningstjeneste i København. Hotellet var kendt som et eksklusivt spisested, men også for at lægge rum til adskillige aktiviteter, der ikke helt tålte dagens lys. (kbbilleder.dk)

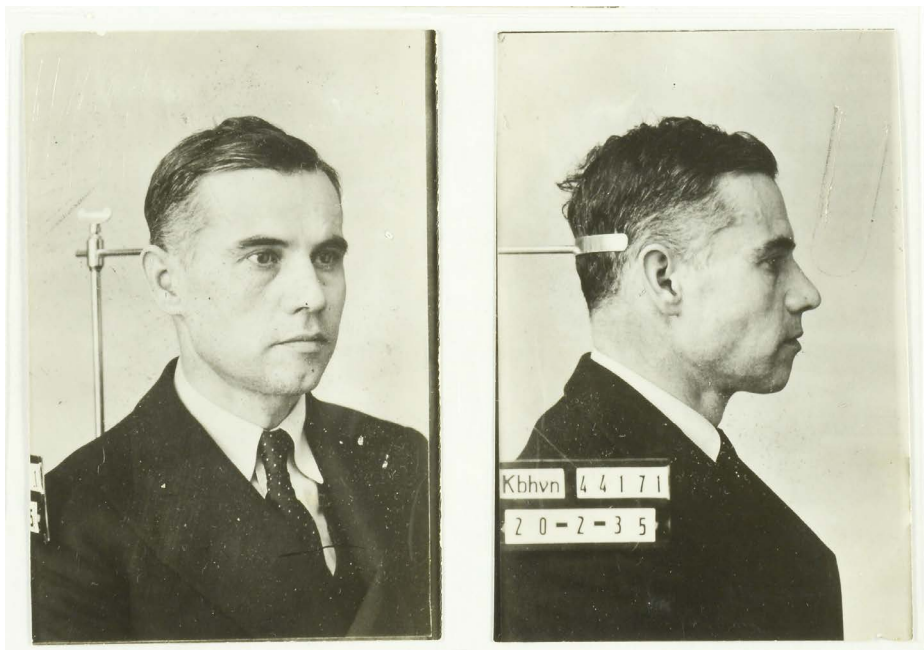
behandles med "den yderste diskretion" og hverken måtte forevises eller omtales for pressen. Men ikke desto mindre fandt aviserne mulighed for at skrive om – og ironisere over – det pauvre udfald.

Anklagemyndigheden ankede imidlertid dommen, og landsretten nåede frem til et noget andet resultat. I slutningen af juli blev Mink og Sherman begge idømt 18 måneders fængsel, nu først og fremmest for militær spionage til fordel for en fremmed magt. Begge stod desuden til udvisning af Danmark efter udstået straf.

Også byretten havde faktisk anset det for godt gjort, at de tiltalte havde søgt at skaffe sig ikke offentligt tilgængelige oplysninger om tyske militære forhold.

Hvad man ikke fandt fuldt ud bevist, var derimod, at en fremmed magts efterretningstjeneste gennem Mink og Sherman var blevet hjulpet med eller sat i stand til "umiddelbart eller middelbart at virke inden for det danske stats område," som det hed i straffelovens § 105 i kapitlet om forbrydelser med statens suverænitet og sikkerhed.

Det var så her, landsretten anlagde en anden vurdering. I dommens præmisser blev der blandt andet henvist til, at de tiltalte ikke kunne forklare de betydelige pengebeløb, de lå inde med, at de havde stået i forbindelse med andre fordægtige udlændinge i København, at de benyttede sig af forskellige dækadresser, at de havde

Aleksandr Ulanovskij alias Nicholas Sherman – “forbryderbilleder” taget af dansk politi og siden oversendt til London. (National Archives)

etableret et større internationalt kurérnetværk, og at de var i besiddelse af adskillige krypterede dokumenter.

Baggrundsmaterialet

Juraen i sagen skal ikke diskuteres i denne sammenhæng. Men alt i alt må det siges, at anklagemyndigheden og landsretten havde en hel del at holde sig til. Der var de oplysninger, som politiet efterhånden fik indsamlet med bistand fra udenlandske efterretningstjenester om især Mink, Sherman/Ulanovskij og Josephson og deres relationer til Sovjetunionen og Komintern. Der var de talrige mistænkelige effekter, man havde fundet hos de anholdte. Der var rækken af navne og adresser på folk, der fungerede som “levende postkasser” og andre slags mel-

lemmænd. Der var de løbende resultater af post- og telegramkontrollen. Og der var de ganske illustrative vidnesbyrd, der blev aflagt af spionernes danske medhjælpere.

Især matrosen William Larsen fortalte således rask væk om sine forskellige aktiviteter i verdenskommunismens tjeneste. Han havde kendt George Mink gennem adskillige år og modtog også både ordrer og penge fra Mink. Oprindeligt havde hans arbejde bestået i at etablere søværts kurérruter mellem København og New York, København og Stettin og Esbjerg og Antwerpen. Nu var det så målet at få oprettet helt nye ruter til forskellige havnebyer i England og Sverige.

Hertil kom, at stemplerne i en del af de pas, der tilhørte de arresterede udlændinge, vidnede om en umådelig

hektisk rejseaktivitet i månederne forud for afsløringen, f.eks. mellem København, Gedser, Warnemünde, Kastrup, Malmø, Helsingborg, Harwich og Southampton, men også med afstikkere til andre mål. På et tidspunkt synes Sherman/Ulanovskij endog at have krydset Øresund flere gange inden for samme døgn. Også Mink, Josephson, Grünfeld og parret Rosenthal havde været mere end almindeligt rejselystne.

Hovedpersonernes egne kommentarer til disse forhold må i tilgift siges at være aldeles uden overbevisende kraft. Sherman forklarede sine talrige sundture som mestendels et udslag af hans hang til at tage på fornøjelsesrejser til Sverige. Men hvad skulle han så med de mange søkort og landkort, der var i hans besiddelse? Jo, de var blot blevet anskaffet, fordi han vidste så lidt om Danmark og gerne ville lære landet bedre at kende. Men hvorfor lå George Mink så inde med to bind af Lloyds skibsregister? Ja, de var altså kun tænkt som en foræring til en bekendt, som dog desværre var rejst, inden det lod sig gøre at overbringe ham gaven på behørig vis.⁵

Hvem vidste hvad hvornår?

I PET-kommissionens beretning fra 2009 om Politiets Efterretningstjeneste, PET, i Danmark hævdes det, at det aldrig lykkedes politiet i København at fastslå, hvem der stod bag spionagen, og at det derfor må have vakt megen opsigt i PET, da svenske myndigheder i efteråret 1952 som noget helt nyt kunne fortælle deres kolleger på denne side af Sundet, at Nicholas Sherman i virkeligheden hed Aleksandr Ulanovskij, og at han var en fremtrædende medarbejder ved den sovjetiske militære efterretningstjeneste,

der tidligere havde opereret i USA. Men som vi har set: For det første havde dansk politi tilbage i 1930'erne et ganske solidt grundlag for at mene, at de anholdte agerede på vegne af et kommunistisk og Moskva-styret netværk. For det andet modtog man allerede dengang meldinger om, at Sherman var identisk med Ulanovskij, og at han var officer i Den Røde Hær.

Men havde det københavnske politi og de danske efterretningsorganer i denne sag da bare sovet i timen i hele perioden mellem 1935 og 1952? Havde de simpelt hen fortrængt det righoldige sagsmateriale om sovjetisk spionagevirksomhed i 1930'ernes Danmark, indtil svenskerne midt under Den Kolde Krig så omsider vakte dansken til dåd og fik PET til at overveje, om dette materiale måske også kunne rumme spor, der var relevante i mere aktuelle sammenhænge?

Det er vel nærmest det indtryk, PET-kommissionens beretning efterlader. Men forholdt det sig virkelig sådan? Ligesom kommissionen ikke synes at have været bekendt med hele det materiale, som politiet rådede over allerede i samtiden, har man åbenbart heller ikke noteret sig, at sagens akter faktisk blev udlånt til PET's forgænger, Rigspolitiets Efterretningsafdeling, REA, i juni 1946 og også ser ud til at have været den vej omkring i 1948.

Så alt i alt er det måske ikke så meget Københavns politi og ikke kun REA og PET, men også PET-kommissionen, der er gået en anelse skævt af tingene her?⁶

Sagens spændvidde

Selv om politiet tydeligvis fik indsamlet ganske mange vidnesbyrd om spionaførelsen, allerede mens sagen kørte, var der selvfølgelig også forhold, som på

det tidspunkt ikke uden videre lod sig overskue eller dokumentere fuldt ud. Det billede, offentligheden havde, var under alle omstændigheder temmelig diffust. Og sådan blev det ved med at være de næste mange årtier.

Med den sum af materialer, der efterhånden er kommet for en dag og nu står til rådighed for enhver interesseret, er der helt anderledes muligheder for at anskue sagen i fugleperspektiv og kortlægge mange af de tværnationale sammenhænge, som københavnerbegivenhederne indgik i.

Således kan det i dag konstateres, at der dengang var tætte berøringsflader og et betydeligt personsammenfald mellem efterretningsaktiviteterne i Danmark og sovjetisk spionage i lande som Finland, Frankrig, Storbritannien og De Forenede Stater. Under sit tidligere ophold i USA havde Aleksandr Ulanovskij i egenskab af "illegal resident" i New York været dybt involveret i indsamling af oplysninger om den amerikanske rustningsproduktion. Og i den forbindelse havde han rekrutteret eller samvirket med en række af de personer, der på varierende tidspunkter foldede sig ud som sovjetspioner på finsk, fransk og amerikansk grund. Også George Mink synes at have været nært forbundet med repræsentanter for denne kreds, ligesom Leon Josephson på forskellig vis havde assisteret den sovjetiske efterretningstjeneste på begge sider af Atlanten, blandt andet, men ikke kun inden for disciplinen forfalskning af pas. Vi kan endvidere se, at Ulanovskij og Mink efter deres ankomst til Danmark kommunikerede via "levende postkasser" i København og London med den britiske kommunist Paddy Ayriss, som efter alt at dømme var hemmelig agent for Sovjet-

unionen og mere specifikt synes at have hjulpet Ulanovskij med et få etableret en illegal radiostation for "særlige" anliggender. Hertil kommer så i en lidt anden boldgade, at en af spiongruppens danske hjælpere få år senere blev fundet egnet til at udføre opgaver for en ultrahemmelig sovjetisk sabotageorganisation.⁷

Men ekstra interessant i den givne kontekst er naturligvis forbindelserne til og reaktionen i det land, der var hovedmålet for den samlede gruppes efterretningsvirksomhed – det nazistiske Tyskland.

Efter Hitlers magtovertagelse i 1933 og det efterfølgende brutale opgør med det tyske kommunistparti gjorde Moskva alt for at styrke både den egentlige spionage og diverse andre former for konspirativt arbejde i Tysklands umiddelbare nabolande. Adskillige sovjetstyrede organisationer og institutioner flyttede derfor nu nogle af deres vigtigste baser til København. Heriblandt Det Internationale Sømands- og Havnearbejderforbund, ISH, som på opdrag fra Moskva var dybt involveret i kommunistisk kurérvirksomhed, og hvor George Mink havde været med fra begyndelsen. En anden veteran i den sammenhæng var søfyrbøder Richard Jensen fra Danmark. Forbundet slog sig i al hemmelighed ned i kontorbygningen Vesterport under dække af det fiktive ingeniør- og arkitektfirma "A. Selvo & Co." Herfra var der tætte kontakter til de efterretningscentraler og øvrige støttepunkter, som Sovjetunionen og Den Kommunistiske Internationale havde etableret rundt om i byen. På den måde blev Danmarks hovedstad en nærmest selvskreven mellemstation for den trafik, der fortsat blev udfoldet af kommunistiske agenter med sigte på at indsamle militære og politiske oplysninger fra og om Nazityskland og

Søfyrbøderne Richard Jensen og Harry Rasmussen var begge involveret i Kominterns og sovjetregeringens konspirative aktiviteter i 1930'ernes Danmark. Her ses de (som nr. 1 og 2 fra venstre) på vej til Forligsmanden i forbindelse med overenskomstforhandlingerne i 1947. Harry Rasmussen var på det tidspunkt blevet formand for Søfyrbøderforbundet. (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv)

kanalisere dem videre med sømandskurér til Sovjetunionen – suppleret med tilsvarende materialer fra lande som Storbritannien og USA. Det var netop her, at Mink og Sherman/Ulanovskij var udset til at yde en særlig indsats.

Men de blev afsløret af dansk politi mindre end et år efter, at de havde indledt deres københavnske projekt. Og disse afsløringer vakte fra første færd særdeles stor opmærksomhed i Tyskland. Det fremgår blandt andet af en hidtil uudnyttet kilde med betegnelsen *Bericht über eine 1935 in Kopenhagen festgenommene Terroristengruppe*. Beretningen er forfattet af Gestapo i 1936 og bærer et krast præg af sin tid. Vi hører således, hvordan

dansk politi ved en ren tilfældighed var kommet på sporet af “en kæmpemæssig kreds... af jøder og kommunister,” der arbejdede i en af Kominterns sektioner for spionage og undergravende virksomhed. Om “jøden Mink” påpeges det, at han stod i forbindelse med to tyske kvinder, der tidligere havde fungeret som kurerer for de anholdte i København. Om “jøden Grünfeld,” at han gennem flere år havde været leder af et kommunistisk spionageapparat i Berlin, og at han havde vist sig at have et kærlighedsforhold til berlinerinden Emma Machmüller, som over for tysk politi kunne oplyse, at han altid havde søgt at undgå fotografering ved grænseovergangene, når de var på rejse sammen.

Også Karl Hammermann og Adolph Rabinowitz havde angiveligt udfoldet mistænkelig adfærd i Tyskland, inden de blev arresteret i København.

Blandt spiongruppens berlinske hjælpere befandt sig ifølge tysk politi "den gamle kommunist" Ilse Friedenberg, om hvem det lod sig fastslå, at hun talrige gange var draget til Danmark som hemmelig kurér. Sidst, men ikke mindst rettede Gestapo søgelyset mod den fremtrædende medarbejder ved det tyske kommunistpartis illegale apparat Wilhelm Bahnik. Han havde gennem en årrække ledet den såkaldte "bedriftsspionage," dvs. arbejdet med at indsamle militærrelevante oplysninger ved hjælp af meddelere på tyske virksomheder og forskningsinstitutioner. Det var opfattelsen hos Gestapo, at Bahnik havde befundet sig i København, netop som spionsagen begyndte at rulle, og at det også havde været hans agt at op-søge Mink i Elbagade. Da han hørte om arrestationerne, var han dog skyndsomt rejst ud af Danmark igen.⁸

Spionaffæren havde imidlertid endnu en bemærkelsesværdig dimension. Ifølge russiske kilder, der først er blevet kendt efter Sovjetunionens sammenbrud, arresterede dansk politi i 1935 tre fremtrædende "residenter" for den sovjetiske militære efterretningstjeneste *udover* københavnerresidenten Aleksandr Ulanovskij. Det drejede sig om officererne Maks Maksimov, David Lvovitj og David Uger. Rent umiddelbart virker det højst forunderligt, at ingen af disse er nævnt i hverken det danske eller tyske kildemateriale. Hvordan kan det hænge sammen? Er der tale om tre helt nye aktører? Eller har vi i virkeligheden mødt dem før?

Det sidste er tilfældet. Vi kan i dag se, at de alle tre gemte sig bag de tyskklingen-

de navne, som adskillige af arrestanterne præsenterede sig under i København. Her er der ikke mindst grund til at hæfte sig ved den særdeles rejsevante person, der førte sig frem som "Hans Grünfeld," og som i lighed med Ulanovskij dengang logerede på Hotel Nordland på Vesterbrogade. For han var identisk med Maks Maksimov, og samme Maksimov havde i adskillige år beklædt den yderst centrale og sensitive post som "illegal resident" for den sovjetiske militære efterretningstjeneste i Berlin, hvor han under dæknavnet "Bruno" bl.a. modtog og videreformidlede alle informationer fra Wilhelm Bahniks bedriftsspionage. Tysk politi gik altså ikke galt i byen, da man i sin tid antog, at "Grünfeld" havde ledet et spionnetværk i Berlin.

Efter veludført gerning var han imidlertid nu på vej hjem til Moskva via København. Men her havde han på højst letsindig vis opsøgt sin gamle ven Ulanovskij blot for at hilse på, og derved havnede han ligesom vennen i det danske politis garn. Også Lvovitj og Uger havde indtaget eller indtog stadig ledende poster i den militære efterretningstjenestes illegale berlinerresidentur. Også de var blevet grebet af en fatal trang til at møde gamle bekendte, da de under falsk navn med germansk klang aflagde København et besøg næsten samtidig med topspionen Grünfeld/Maksimov. Også de blev følgelig anholdt i Danmark. Men for alles vedkommende altså uden at dansk politi indså, hvem man egentlig havde fat i her.

Rapport til Stalin

Set fra Moskva var der tale om noget nær en katastrofe. Fire fremtrædende "residenter" var med ét slag blevet sat ud

af spillet. I hvert fald på kortere sigt. Og ingen sovjetmyndighed kunne jo vide i starten, hvor hele denne sag ville ende. Tilsyneladende var der frygt for, at de anholdte ville blive udleveret til Nazityskland. Sagen kom tilmed i kølvandet på lignende sovjetiske efterretningsnedbrud i blandt andet Finland, Frankrig, Tyskland, Polen, Østrig og USA. Allerede i midten af marts – altså længe før de anholdtes videre skæbne var afgjort i Danmark – blev en kritisk rapport fremsendt til

Stalin personligt, og få uger senere blev den mangeårige chef for Sovjetunionens militære efterretningstjeneste, Jan Berzin, fjernet fra sin post som en direkte følge af anholdelserne i København.⁹

Den danske spionaffære satte sig således i allerhøjeste grad sine spor.

Det begyndte med en lokal politiaktion mod en overfaldsmand i Elbagade på Amager. Men så såre sagen blev kendt vidt omkring, udløste den dyb uro og drastisk handling i Kreml.

Noter

- 1 Inden for de seneste årtier har der åbnet sig helt nye muligheder for at studere den københavnske spionaffære. En tidlig og vigtig milepæl var artiklen “Sudba Aleksandra Ulanovskogo,” som daværende medarbejder ved Det Kongelige Bibliotek, Boris Weil, i 1995 publicerede i det russiske historiske tidsskrift *Voprosy istorii*. Weils kildegrundlag må dog betegnes som ret begrænset set i lyset af det materiale, vi kender i dag. Vedr. den øvrige litteratur om spionaffæren, herunder nyere russiske, amerikanske og danske fremstillinger, samt det originale kildemateriale i bl.a. Rigsarkivet, Det Kongelige Bibliotek, The National Archives i London og Bundesarchiv i Berlin, se Niels Erik Rosenfeldt & Julie Birkedal Riisbro: *En spionaffære i 1930'ernes København. Fund og Forskning* 2016, s. 317-378, spec. s. 318-322.
- 2 Afsnittet her er især baseret på det materiale om spionsagen, der befinder sig i Rigsarkivet. For yderligere detaljer og henvisninger, se Rosenfeldt og Riisbro 2016, s. 318, 322-329 og 332 samt Weil i *Voprosy istorii*, 9, 1995, s. 154ff. Boris Weil er den første, der har stedfæstet overfaldet på Olga Larsen til adressen i Elbagade og

tidsfæstet det til engang i februar. Vedr. de såkaldte illegale residenter: “Illegal” betyder i denne sammenhæng, at de pågældende efterretningsofficerer arbejdede under falsk navn og på en hemmelig adresse og – officielt set – ikke havde nogen forbindelse til sovjetiske gesandtskaber eller handelsrepræsentationer.

- 3 Afsnittet her hviler først og fremmest på materiale i Rigsarkivet og The National Archives. For yderligere detaljer samt kilde- og litteraturhenvisninger, se Rosenfeldt & Riisbro 2016, s. 323-340 og 352.
- 4 Se fremstillingen og henvisningerne til specifikke aviser i Rosenfeldt & Riisbro 2016, s. 340-345.
- 5 Se fremstillingen og henvisningerne til materialet i Rigsarkivet, Det Kongelige Bibliotek og Bundesarchiv i Rosenfeldt & Riisbro 2016, s. 344-355.
- 6 Se fremstillingen og henvisningerne til materiale i Rigsarkivet, The National Archives og Bundesarchiv i Rosenfeldt og Riisbro 2016, s. 346-349 og 354. Se desuden *PET-kommissionens beretning*, bd. 6, 2009, s. 93-94, samt Regin Schmidt et al.: *PET. Historien om Politiets Efterretnings-tjeneste fra den kolde krig til krigen mod*

terror, 2009, s. 27-28. Også i sidstnævnte værk, der er skrevet af tre af medarbejderne ved PET-kommissionen, gives der indtryk af, at de danske politimyndigheder – in casu PET – først efter krigen blev klar over, hvordan spionsagen egentlig hang sammen, og hvem både Sherman og Mink i virkeligheden var. Det er imidlertid vigtigt at skelne her. Under efterforskningen af sagen i foråret 1935 fik Københavns politi fra udlandet meddelelse om, at de foreliggende oplysninger om Shermans fødested og fødselsdato var fiktive. Efter alt at dømme har politiet samtidig – og med rette – næret tvivl om rigtigheden af de tilsvarende persondata i Minks pas. I denne elementære forstand kan det hævdes, at myndighederne ikke formåede at fastslå de to mænds sande identitet. Men det er jo ingenlunde det samme som at sige, at datidens politi ikke var opmærksom på navnet Ulanovskij, eller at man nærmest stod på bar bund, når det gjaldt Sherman/Ulanovskijs og Minks *aktuelle* forbindelser til de sovjetiske efterretningsorganer og Komintern. På det punkt synes de tre medarbejdere ved PET-kommissionen at have overset et betragteligt antal vigtige vidnesbyrd. Herudover fæster de lid til den åbenlyst forkerte historie om, at stedet for det overfald på den danske kvinde, der satte det hele i gang, var Hotel Nordland

- på Vesterbrogade, og at denne hændelse først fandt sted på et tidspunkt i maj.
- 7 Se fremstillingen og henvisningerne til bl.a. nyere russiske og amerikanske fremstillinger i Rosenfeldt & Riisbro 2016, s. 355-360.
 - 8 Rosenfeldt og Riisbro, 2016, s. 329-334 og 360-365; *Bericht über eine 1935 in Kopenhagen festgenommene Terroristen-gruppe* (Bundesarchiv og Det Kongelige Bibliotek).
 - 9 Se fremstillingen og henvisningerne i Rosenfeldt og Riisbro 2016, s. 360-374. Både Maksimov, Uger og Lvovitj blev ramt af Stalins store terror i anden halvdel af 1930'erne, i alle tre tilfælde med døden til følge. Ulanovskij slap i første omgang med at blive fyret, men blev sendt i tvangsarbejdslejr i 1949, dvs. under en af efterkrigstidens nye udrensningebølger. Hovedårsagen til de fire residenters vanskæbne bør dog nok søges i de mere overordnede motiver bag de forskellige terrorkampanjer og ikke i efterretningsfædæsen i København. Men det må antages, at en rapport om begivenhederne her også indgik i det "kompromat" – som det hed på sovjetsprog – der beroede hos Stalins hemmelige politi og når som helst kunne drages frem, når det gjaldt om at diskreditere et potentielt udrensningsoffer.